

PAPER

MATN TURLARI VA ULARNING XUSUSIYATLARI HAMDA OQUVCHILARNI MATN USTIDA ISHLASHGA ORGATISHNING HOZIRGI HOLATI

Safaraliyeva Mehrangis Shamil qizi^{1,*}

¹Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti 2–bosqich magistranti, Navoiy nomidagi davlat stipendiyasi sovrindori

*Mehrangis@mail.ru

Abstract

Mazkur maqolada boshlangich sinf oquvchilarini matn ustida ishlashga orgatishning dolzarb muammolari va metodik yondashuvlari tahlil etilgan. Maqolada matn turlari, ularning xususiyatlari, boshlangich sinf oquvchilarining matnni tushunish va tahlil qilish konikmalarini rivojlantirishga qaratilgan metodlar va takliflar taqdim etilgan. Ushbu tadqiqotda narrativ, tavsifiy, tushuntiruvchi va argumentatsion matnlarning oquvchilarni oqish, tushunish, fikr yuritish va ifodalashdagi orni va ahamiyati korsatilgan.

Shuningdek, matnlarni tahlil qilishda oquvchilarning individualliklarini hisobga olish, interaktiv va innovatsion metodlardan foydalanish zarurati takidlangan. Oquvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish uchun kritik yondashuvlar va guruhda muhokama qilishning ahamiyati ham yoritilgan.

Key words: matn turlari, narrativ matn, tushuntiruvchi matn, tavsifiy matn, argumentatsion matn, tanqidiy fikrlash, interaktiv talim metodlari, differensial talim.

Asosiy qism

Matn — bu til orqali ifodalangan fikrlar va goyalarning tartiblangan ifodasidir. Har bir matn oquvchiga yangi bilimlarni ozlashtirish, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish va oz ifodalarini shakllantirishda yordam beradi. Matnning turli xil turlari uning oqish, tahlil qilish va maqsadga muvofiq ishlatilishini taminlaydi. Oquvchilarni matn turlari bilan tanishtirishda ularning qiziqishlarini uygotish, matnning maqsadiga mos keladigan usullarni tanlash muhim ahamiyatga ega. Matn turlari va ularning xususiyatlari quyidagilardan iboratdir:

Narrativ matnlar (hikoya matnlar): Bu matnlar voqealar, xarakterlar, ularning his-tuygulari va harakatlarini tasvirlashga qaratilgan. Ular oquvchilarni voqealar ketma-ketligini tushunishga, ijtimoiy kontekstni anglashga va murakkab voqealarni umumlashtirishga undaydi. Narrativ matnlar, oziga xos tarzda, oquvchilarning hayotiy tajribalarini kengaytirish, badiiy tasavvurlarni rivojlantirish va tanqidiy fikrlashni oshirishga yordam beradi.

Tavsifiy matnlar: Obyektlar, hodisalar, yoki holatlarni aniq va detallarga boy tarzda tasvirlashga yonaltirilgan matnlar. Bunday matnlar oquvchiga narsalarni korish va anglashda yordam beradi. Tavsifiy matnlarni oqish orqali oquvchilar shaxsiy tasavvurlarini kengaytirish, rang-barang tafsilotlarni ifodalash va aniqlikni oshirish konikmalarini rivojlantiradilar. Shuningdek, oquvchilarga sifat va olchovlar, joy va vaqt haqida aniq tasavvurlar yaratish imkonini beradi.

Tushuntiruvchi matnlar: Ilmiy va didaktik xususiyatlarga ega bolgan matnlardir. Ular oquvchilarga murakkab tushunchalarni oddiy va tushunarli tarzda yetkazishga qaratilgan. Tushuntiruvchi matnlar orqali oquvchilar ilmiy bilimlarni tushunish, yondashuvlarni ozlashtirish, faktlarni dalillar bilan qollab-quvvatlash va ularni kontekstga qarab tahlil qilish konikmalarini rivojlantiradilar.

Argumentatsion matnlar: Oquvchining fikrini dalillar bilan isbotlash, qarama-qarshi fikrlarni tanqidiy tahlil qilish va mantiqiy tahlil orqali mulohaza yuritishga asoslangan matnlar. Argumen-

tatsion matnlar oquvchini mustaqil fikrlashga, dalillarga asoslanishga va oz pozitsiyasini ishonch bilan himoya qilishga orgatadi. Bu matnlar, shuningdek, oquvchining tahliliy fikrlash va kritik qaror qabul qilish konikmalarini rivojlantiradi.

Boshlangich sinf oquvchilari uchun matn ustida ishlashni samarali tashkil etish uchun, oqituvchilar nafaqat oquvchining oqish va tushunish qobiliyatlarini rivojlantirishi, balki matnni tanqidiy tahlil qilish, uni ozlashtirish va individual izlanishlar qilishga ham yonaltirishi kerak. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun oquvchilarni bosqichma-bosqich tayyorlash zarur.

Matn ustida ishlashda quyidagi bosqichlarga amal qilinsa oquvchilarning konikmalari yanada mukammalroq shakllanadi:

1. Matnni tanqidiy tahlil qilish: Oquvchilarni matnning maqsadini va asosiy goyasini aniqlashga orgatish kerak. Bu jarayon oquvchidan matnni diqqat bilan oqishni, keyin uning asosiy fikrlarini ajratib olishni talab qiladi. Oquvchilarga matnning qahramonlari, voqea rivojlanishi va uning mohiyatini tahlil qilishga undash, oquvchilarning fikr yuritish va his-tuygularini ifodalash qobiliyatini oshiradi.

2. Soz boyligini kengaytirish: Matnlarni organish jarayonida yangi sozlar va iboralar orgatilishi zarur. Bunday jarayon oquvchilarni tilning nozikliklari bilan tanishtiradi, shuningdek, oz sozlarini togri va aniq qo'llashni orgatadi. Oquvchilarga sozlarning sinonimlari va antonimlari bilan ishlash, yangi iboralarni organish va ularni oz nutqlarida qo'llash imkoniyatlarini yaratish kerak.

3. Matnni qisqartirish va umumlashtirish: Oquvchilarga matnni qisqacha va londa tarzda qayta ifodalashni orgatish. Bu oquvchilarning analitik va tahliliy fikrlash konikmalarini rivojlantiradi. Matnni umumlashtirish orqali oquvchilar uning muhim qismlarini ajratib olish, ortiqcha tafsilotlardan voz kechish va asosiy goyani aniq ifodalashni organadilar.

4. Tushunishga asoslangan savollar berish: Matnni oqishdan keyin oquvchilarga savollar berish, ularni matn mazmuni boyicha fikrlarini ifodalashga undaydi. Savollar oquvchidan nafaqat matnni tushunishni, balki uni kengroq kontekstda, yani ijtimoiy, madaniy yoki axloqiy jihatdan tahlil qilishni talab qiladi. Bu usul oquvchining mantiqiy fikrlashini va mustaqil qaror qabul qilish konikmalarini oshiradi.

5. Matnni guruhda muhokama qilish: Oquvchilarni matnni guruh bolib muhokama qilishga jalb etish. Bu oquvchilarning fikrlarni tinglash, tanqidiy yondashuvni qo'llash, turli nuqtayi nazarlarni anglash va konstruktiv munozara qilish konikmalarini rivojlantiradi. Muhokama jarayoni oquvchiga oz fikrlarini boshqa bilan taqqoslash va yangi tushunchalarni qabul qilish imkonini beradi.

Boshlangich sinf oquvchilarini matn ustida ishlashga orgatishda uchraydigan bazi muammolarni tahlil qilaylik: 1. Tushunishdagi qiyinchiliklar: Bazi oquvchilar murakkab iboralarga, sheri yoki badiiy uslubga organishlari qiyin bolishi mumkin. Bu oquvchilarning matnni toliq tushunishlariga tosqinlik qiladi.

2. Individual ehtiyojlarni inobatga olishda qiyinchiliklar: Har bir oquvchining organish usuli va tezligi har xil boladi. Oqituvchilar individual ehtiyojlarga moslashish uchun yangi metodlarni ishlab chiqishlari zarur.

3. Resurslarning etishmasligi: Zamonaviy texnologiyalar va resurslar yetishmasligi oquvchilarning bilim olish jarayonini sekinlashtirishi mumkin. Innovatsion talim metodlari va interaktiv materiallar foydalanishga joriy etilishi kerak.

Oquvchilarda matn ustida ishlash jarayonini quyidagi usullar bilan rivojlantirish mumkin: 1. Differensial talim metodlarini joriy etish: Oquvchilarning individual ehtiyojlariga mos keladigan usullarni ishlab chiqish. Har bir oquvchining rivojlanish darajasini hisobga olib, moslashtirilgan oquv rejalarini joriy etish zarur.

2. Multimedia va interaktiv texnologiyalardan foydalanish: Zamonaviy texnologiyalar, audiovizual materiallar, video va oquv platformalaridan foydalanish oquvchilarni yanada koproq jalb qiladi va talimni qiziqarli qiladi.

3. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: Oquvchilarga matnni tahlil qilish orqali oz fikrlarini ishonch bilan ifodalashga yordam berish.

Oquvchilarga tanqidiy va analitik fikrlashni mustahkamlash uchun ozaro muhokamalar va tahliliy topshiriqlarni berish.

4. Lugat boyligini oshirish: Oquvchilarga yangi sozlar va ularning manolarini tushunish imkoniyatlarini yaratish. Bu uchun matnlarda ozgacha sozlarni kiritish, ularni kontekstda qo'llash va organish zarur.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda yuqoridagi takliflar va usullar oquvchilarning matn ustida ishlash konikmalarini rivojlantirish, ularning til, fikrlash va axborotni qabul qilish qobiliyatlarini maksimal darajada oshirishga yordam beradi. Oquvchilarga yuqori sifatli talim berish uchun metodik yondashuvlar, texnologiyalar va individual ehtiyojlarni inobatga olish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

References

- Shodiev, X. (2022). Boshlangich talimda matn oqish va tushunishni rivojlantirish metodikasi. Toshkent: Ozbekiston Respublikasi Xalq talimi vazirligi.
- Abdullaeva, M. (2021). Boshlangich sinf oquvchilari uchun didaktik metodlar. Tashkent: Talim va pedagogika.
- Ismoilov, T. (2020). Pedagogik tadqiqotlar va innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Oqituvchi.
- Akilov, R. (2019). Matn turlari va ularning oquvchilarga beradigan bilimlarining metodik yondoshuvi. Ozbekiston talimi, 5(3), 56–62.
- Kamilov, A. (2018). Boshlangich talimda matnni tushunishning psixologik asoslari. Tashkent: Ozbekiston davlat pedagogika universiteti.
- Muxtorov, B. (2017). Talimda interaktiv metodlarning orni. Toshkent: Ozbekiston Respublikasi Xalq talimi vazirligi.
- Qodirov, B. (2023). Matnlarni tahlil qilish va organish metodikasi. Toshkent: Oqituvchi.